

TELEBISTA ETA BIKOIZKETA

TXILIKU ARANGUREN

Baldin egin baliz euskaraz hanbat liburu, nola egin baita latinez, frantses, edo bertze erdaraz eta hitzkuntzaz, hek bezain aberats eta konplitu izanen zen euskara ere, eta baldin hala ezpada, euskaldunek berèk dute falta eta ez euskarak. (*Axular, Gero*)

IKUSPEGI OROKORRA

Gaur Euskal Herrian komunikabide guztiak ditugu euskaraz: prentsa, irratia, telebista. Baina sakonago begiratuz gero, galdera hau egin behar da: Euskara komunikabide-tresna al da? Ez al da euskara tresna baino produktu gehiago? Nolanahi ere, gure komunikabideek kaleratzen duten produktua euskaraz dago, baina izan, erdarazko iturrietatik edoskitakoa da. Bat baino gehiago izango dut ados honaino.

Komunikabideetako euskara esaten da, eta ez dakit oso ondo zer ulertzen den, baina hasi baino lehen, bereizi egin nahi ditut irratia eta prentsa, beste medio batzuk direlako eta ez ditugulako aztergai, esan behar dugun honetan. Telebistara mugatuko gara, baina telebistaz ari garenean, han gauza asko eta genero asko dago: informatibo eta kirol programetako erredaktoreeta esatariek, edo mahainguruak antolatzen dituztenek, edo festarik festa dabiltzanek eskaintzen dizkigutenek, edo Arraldeko ospetsuek... eta baita, nola ez, Pottokiek eta James Bond-ek edo Gorilari buruzko dokumentala prestatu dutenek ere, guztiek egiten dute *telebistako* euskara. Baina lantxo honen esparrua *bikoiztutako produkzioa* da.

Audientziaren gerrak bazter utzita, ukaezina da telebista jende askorengana iristen dena. Haur eta gaztetxoengana bereziki. Hala eta guztiz ere, bikoizketa-produkziokoon lanbidea ez da ezaguna: geure ingurukoen artean esate baterako, batzuek ez dakite halakorik badenik ere. Baina ia hamabost urte badira Euskal Telebista sortu zela eta harezkerako honetan hor gabilta hainbat itzultzaile eta egokitzaile, gure hizkuntzak aurretik inoiz jorratu gabeko soroan, mundu zabaleko edozein bazterretan egiten diren filme, marrazki bizidun, telesail, eta abarrak euskarara bikoizteko egokitzen.

Hasieran, gaurko aldean, kanpoko programazioak askoz ordu gehiago betetzen zituen ETBn. Bikoizketa etorri zen, eta lanbide berriarekin profesionalak formatu behar izan ziren. Jende asko pasa da lan honetatik. Gauza asko finkatu dira eta gaur egun, onak eta txarrak bereiz ditzakegu...

BIKOIZKETAREN PROZESUA

Bikoizteko materiala jaso eta teleikusleei etxean sartzen zaien produktua lortu arte, gutxi-gehiago figura hauek hartzen dute parte bikoizketa-prozesuan:

- Bikoizketa-etxea. Lana jaso ETBtik eta bere zerbitzura lana egiten dutenen artean banatzen duena.
- Itzultzaile-egokitzailea.

- Bikoizketa-etxeko Hizkuntz Zuzentzailea.
- Programatzailea, antolatzailea...
- Bikoiztailea.
- Zuzendaria.
- Teknikoak (grabaziokoak, nahasketetakoak...).

Lanean hasterako, kontuan izan behar da zer bikoiztu behar den: dokumentala, drama, filme historiko edota literarioa, marrazki bizidunak... Bakoitzak tratamendu berezia eskatzen du hizkuntz mailan.

- Jatorrizko testuak berak aginduko du neurri handi batean erregistroa eta maila, ze generoko filmea den (poliziakoa, zientzi fikziozkoa, literarioa, marrazkiak...); eta gero hori dena kontuan izan behar dugu euskarazko bertsioa prestatzen ari garenean.

- Filme bakoitzaren barruan bertan gerta liteke hizkuntz mailak bereizi beharra.

Hamabost urteotan telebistako hizkera bere lekua hartzen ari da, eta asko aurreratu da, dudarik gabe, arlo honetan. Pauso handiak eman dira eta «arroztasun» asko puskatu dira (beltzak euskaraz, robotak edozein makinetaz hitz egiten, moda-modako edozein pelikula euskaraz: Don Quijote itzuli da, klasiko ingelesak eta azkena irtendako marrazki bizidun arrakastatsuenak, umore ingelesa, kulebroi brasileiroak, Dallas... dena).

Oraindik bidea luzea da: etengabe azaltzen dira egoerak nahiz pertsonaiak, hizkuntz maila eta erregistro, hiztegi, esamolde, etab... berriak direnak euskararentzat (ijitoak, makarrak, *heavys*-ak...). Hor dauzkagu hikak, zukak eta berorikak... non, noiz eta nola erabili behar diren. Hizkuntza jator eta herrikoia, zer da? «Non jartzen du hori?». Oraingoan, ia-ia senez funtzionatzen dugula esan dezakegu. Eta senik ez duenak agian ez du ulertuko kontu honen garrantziaz, inon zientifikoki jasota ez dagoelako ere.

EGOKIPENA

Hitz gutxitan esanda, gure lanaren funtsa jatorrizko filme bat euskaraz jartzea da. Ahotsa duten pertsonaia guztien testua euskaraz berridaztea. Ezin da ahaztu ordea, irudia testua bezain garrantzitsua dela eta askotan testuak haren menpe egon behar duela gainera.

Axaletik adierazteko bada ere, alderdi hauek izan beharko dira kontuan:

- Edukiak transmititu behar dira fideltasunez. Ezin dugu beste filme bat egin.
- Hizkuntzak zuzena izan behar du, «egokia», jatorrizko bertsioko erregistroak gure moldera ekarriak, jatorrizkoarekin larregizko atxikimendurik gabe (honek hitzez hitzeko itzulpena eragiten du. Legamiarik gabea, irentsiezina).
- Esaten denak eta esan nahi denak batera joan behar dute, une zehatzean (irudiak agintzen du, eta ezin da 45. minutuan esan, jatorrizkoan filmearen 89.enean deskubritzen dena, adibidez); eta denbora zehatz batean (berriz irudia testua bezain garrantzitsua dugu eta pertsonaia pantailan agertzen bada, ahoa irekitzen duen unean esaten hasi eta ixten duenean bukarazi behar zaizkio esan beharrekoak. Dokumentaletan eta askatasun gehixeago izan dezakegu sinkronizazioarekin, baina dena den, hizkuntza zientifikoa ez dago saihesterik).

Egokitzaileak euskararen ezagupen sakon eta aberatsa behar du, izan ere itzulpenaren mamia gordez hitzen analogia eta joskeran errekurtoak izan beharko baititu, lana ondo burutzeko. Esaldien musikalitateari erreparatu behar dio; musikalitate horrek neurria eta erritmoa emango dizkio. Horregatik belarri ona izan behar du egokitzaileak. Pertsonaien ahoak dauzkagu mugimenduan, guk zer esanaraziko zain... Keinuak egiten ditu pertsonaiak guk puntu-puntu ordainak eman diezaizkiogun, etab. Ah, eta gauza bat... txistuka igoal hasiko zaigu, eztulka, zerbaiti putzegiten eta ahoarekin zarata guztiak ateratzen. Eta zer? Horiek guztiak guk paperean jarri behar ditugula. Hiztotela dela eta gaizki hitz egiten duela? Ba... joiok

harpa! Hiztotelkako testua idatzi behar bere eten, hasperen, ez-tul, barre eta guztiekin... Kaleko eskalearen jardunaren ondoan, Nobel saridunaren hitzaldia etorriko da... Gizon/ema-kume heldu batek eta ume batek ere ez dute hizkera-maila bera. Pertsonaia bakoitzari hizkera bat dagokio eta egoera bakoitzari ere bai.

Erritmo diferenteak daude pertsonaiaren, egoeraren eta dramatizazioaren arabera. Adibidez: haurrek eta zaharrek, motelago hitz egiten dute normalean.

Bertsio bikoiztuak, beti ere jatorrizkoak baino silaba gehiago eduki behar ditu. Baina praktikan gertatzen da, inguruan dituen hizkuntzen aldean euskara (eta ez da ahaztu behar hauetatik bikoiztu behar duela) deklinazio eta konposizioz eratutako hizkuntza dela, haiek ez bezala, eta horrek berak ere gehiago zailtzen du egokipen-lana.

Hitzez hitz itzuliz gero ingelesezko gidoia, euskaraz ia beti askoz ere esaldi luzeagoak ateratzen dira, eta, adibidez, izen propioak jatorrizkoaren parean esatea zaila gertatzen da; eta moldatu egin behar dira esaldiak.

Itzultzaile-egokitzaileak badaki zertan dabilen euskarazko gidoia prestatzen ari denean; ez du alferrik filmea dozenerdi bat aldiz ikusten, gutxienez, atzera-aurrera esaldiak probatu eta probatu ari denean. Bere ahaleginak eta ardura osoa jartzen ditu euskara hitzeginari eta biziari hurbiltzeko. Filmeak itzuli, egokitu eta bikoizten aritzen garen (ginen) profesionalak beste edozein arlotakoak adina behintzat saiatzen gara lana ongi egiten eta, oro har, lortzen dugu.

Baina hainbeste begi-belarrietatik igarotzen den lanari, ezin falta burutik behera mokoka jarduteko gaizkiesaleak. Gauza jakina da oker datorren zuhaixka zuzen haz dadin nahi bada beste aldera okertu behar dela aurrena, eta horrela lortzen dela zuzentasuna. Horretan ez dago zalantzaren izpirik, eta itzulpenetan lardaxkeria gehiegi egingo ziren eta egiten dira; gehiegitan itzultzen dira hitzez hitz sorburuko-hizkuntzako esamoldeak, euskarak horietarako dituen baliokide jatorrak erabat baztertuz.

Baina, eta baliokide hori ez dagoenean? Ahor ba! Orduan berria asmatu edo kalkatu egin behar. Eta hauxe da hain zuzen sarritan gertatzen zaiguna: sorburu-hizkuntzako zenbait egoera, zenbait esakera zeharo arrotzak direla guretzat, eta ez daukagula esamolde egokirik ideia hori adierazteko. Homelakoetan kalkoak egin behar izaten dira maiz. Perifrasia da itzultzaileak daukan beste bide bat, baina gure kasuan ez du balio sinkronia dela-ta itzulpenak ez baitu jatorrizkoa baino luzeagoa izan behar.

Alor berriak jorratu ditugu eta terminologiak egokitu, presaka gehienetan, baina euskarak errealitatean bereak ez zituen gaiei irtenbidea eman diegu. Idazleak iritsi ez diren esparru eta generoetara itzultzailea iritsi da eta, aurreko puntan, itzultzaile-egokitzailea guztiei bide egiten. Hizkuntzaren normalizazioan isileko lanean dihardugu. Itzultzaile-egokitzaileon lana ez da zerbait aparte dagoena, baizik hizkuntzaren garapenean bertan, funtsezko elementua dugu.

Hizkuntzak normalizatu behar badu, eredu guztietakoa behar du izan, gastatu egin behar da, erabili. Gaurko gizartera eta biharko mundura ireki.

Gertatzen dena da, ordea, orain artekoan miseriaren aurpegia besterik ez digutela erakutsi gure arduradun politikoei eta besapean titulua dutela kargu erabakiorretan jarri dizkiguten eskarmenturik gabeko ETBko buruargiek.

Enteak gain-beherako bideari ekin zion kanpoko produkzioari dagokionean eta ur-lasterrak zirenak putzu-zulo kirastun bihurtu dizkigute daukagun filme lehortearekin. Eta, orduan, pobrezia ari gara eskaintzen euskal gizarte eta kulturari.

JESUS EGUZKITZA

ARGI ILUNAK

Irudiaren liluramenean bizi gara. Mundu-mailako iraultzarik handienaren sabelean sartuta gaude. Antzinatean Jainkoen bizileku ziren goitegietan, gaur Jainko elektronikoen begi-belarriak jarri ditugu, eta euron bitartez ikusten eta entzuten dugu.

Mass Medien esanetara gaude, sal-erosietan, irizte-orduan, janzterakoan nahiz eranzterakoan. Eta hauetan indartsuena eta eraginik handienekoa telebista da. Eta irudia dabil hemen dantzan. Baina zer da irudia-imagoa? Nagusiki ikusten ditugun irudiak edo ta asmatzen ditugunak, hirutan zehaztuko ditugu:

- Benetako irudiak: adibidez, nortasun-agirian daukagun argazkia, norbere irudia da; hau da, benetako irudia.
- Irudien irudiak: Picassok *Guernica* egin zuenean hango saraskiaren ikuspegia erakutsi nahi izan zigun. Baina koadro hori telebista bidez ikusita, irudi haren irudia dugu.
- Ez-irudien irudiak: hauek ere irudi dira, geure buruan asmatuak izan arren. Esaterako, telesaio bateko *casting*-ean Ane Igartibururen izena irakurtzerakoan, hitzek Aneren antzik izan ez arren, guk Aneren irudia sortzen dugu.
- Irudien ez-irudiak: ahozko nahiz idatzizko azalpenen bidez, gure buruan lantzen ditugun irudiak.

Beraz, irudiak ikusiz, entzunez, ukituz eta usainduz ere sortzen ditugu.

IRUDIEN KOMUNIKAZIO-BIDEA

Lau elementu nagusien katea behar da irudien komunikaziorako: egilea, mezua, bidea eta hartzailea.

Eta irudiak «irakurtzeko» kode bat behar da. Telebistan kode bat baino gehiago nahasten dira era berean: irudibidea, ez-

-irudien irudiak —tituloak, azpidazketak, *castinga*...—, doinubidea, ahotsbidea, tarreak.

Al-Kindi, IX.mendeko pentsalari arabiarrantzat, *hitza* da sorkuntzako lehen gaia. San Juanek ere antzeratsu diosku: «Hasieran bazen Hitza...». Eta hitzaren indarra hain eraginkorra da ezen, gizakiaren egoera ezezik, izadiaren berezko joerak aldatzeko ere gai omen da. Eta hitzari, batetik esanahi sendoa ezartzen badiogu, eta bestetik mintzalariaren gogo bizia, hitz horren eragina oraindik biziagoa izango da.

Eta gehiago dio Al-Kindik, hitz eragingarri horri doinuren bat gehitzen badiogu —musika adibidez— orduan sumendiei leher eragiteko ere gai izango da. Eta hitzaren eder hori —diot nik— irudiz hornitzen badugu, ez dago munduan indar biziagorik.

Baina irudiak, jantzi guztiokin, egokitu beharra dauka, hartzailearengana bizi eta eraginkor hel dadin; hau da, «semantizatu» egin behar da nolabait esateko: laburtu, aukeratu, nahastatu... mezua ikusgarriago egiteko, bai egikeraz eta bai edukiz. Iru-di esanguratsuak sortzea da helburua, norbere buruari honako galderak eginik: Nola eman mezua? Zenbat informazio ezarri? Zenbatekoa da hartzailearen gaitasuna? Hau guztiau ondo neurtzea da informaziobide estetikoa. Eta horretarako «arte-arauz» jokatu behar da. Nola landu eta borobildu mezua, hartzailearentzat jakingarri izan dadin eta ez ulertezin. Egileak bere mezua saldu nahi badu, oso kontuan izan beharko du zein den hartzailearen gaitasuna eta kultur jarrera edo ta egoera.

Telebistak irudijale amorratu egin gaitu, eta bihar-etsi geure burua ere nekez ezagutuko dugu. Laster-lastera gainera, guk zer nahi, huraxe izango dugu. Etxean ditugu, jada, hainbat tele-katea komentzional nahiz satelite bidezko eta ate-aurrean daukagu kable-bidezkoa, geure gogoko «menua» eskatu eta emateko. Zorionez edo zoritxarrez gizakiak aurrera egin du eboluzioan.

Behinolako *homo faber* hura, *homo sapiens* egin zen, eta gaur *homo sapiens*-a gehiago dugu *homo zaping-ens*. Erdi txantxetan bada ere, sakoneko gauza bat esan nahi du horrek: telebistan fabrikatzen dela gure mundua, albiste, filme, dokumental nahiz publizitatearen bidez.

ITZULPENGINTZA ETA BIKOIZKETA

Itzulpengintza —niretzat— traslazio logiko baten arazoa baino gehiago, arte-arazoa da.

Ez daukat hitz handirik, ez hitzaldi garratzik botatzeko asmorik. Bikoiztaile soil naizen ikusaldetik, nire eguneroko ekinean ikusten ditudan argi-ilunak plazaratu nahi nituzke eta nola hobetu euskarara ekarritako kanpo gaiak, jakingarrizkoak zein fikziozkoak.

Eta lan-prozesu honetan jarrera bat dago: egia garbiz jokatu behar dela. Baina egia ez da egi izango, jendeak diotsoguna sinisten ez badigu; eta ezin izango digu sinetsi, zer diotsogun ez badaki; eta ezin izango du jakin zer diotsogun, ulertzen ez badigu, eta ez digu ulertuko gauza interesgarririk esaten ez badiegu; eta ez dugu gauza interesgarririk esango, irudimen handiz, jatortasunez eta freskotasunez esaten ez badakigu.

«Arte-arazoa» esan dugu lehen, hau da, sormen-lana, eta ez, logika-bide antzua. Arterik gabeko itzulketa robotek egindakoa da. Informazioa garbi eman behar da, leialtasuna ikuspegi funtzionalez erabiliz, eta mezua ematerakoan, testuinguru linguistikoez gain, hizkuntzaz kanpotiko beste ezaguera batzuk ere kontuan izanik: norengana zuzenduriko mezua den, zein den gaiaren muina, zentzu bikoitzik ezarri nahi diogun, informazio soil-soila den, hitz-jokorik ote dagoen, zein komunikabidez iragartzekoa den...

Itzultzen hasi aurretik, ezagutza horiek eskura izatea, behar-beharrezkoa da. Egoeraren azterketa hau barik, nekez lor daiteke komunikaziorik eta eragin jakinik. Itzultzailearen zeregina, inorentzat lan egitea da, ez bere buruarentzat.

Itzultzailearentzat hitzez hitz kalkatzea da etsairik amorra-tuena. Sarritan hitzei iruzur egin beharra dago zentzuaren mesedetan. Leialtasuna ezin da oso-osokoa izan. Hizkuntza bateko eta besteko hitzen oihartzuna ez da beti parekoa; beraz, kendu hiztegiak roboten eskuetatik.

Argi dago, era horretan egindako itzulpen kaxkarrak baztertu ezezik, salatu ere egin behar direla.

Zer dela eta jokatu hain gordin itzultzaile furtiboekin? Ba, izenik gabeko etxekalteak direlako; eta euren lan kaxkarra «mediari» esker belarri askotara iritsiko delako.

Behin bakarrik emitituta ere, Axular, Agirre edota Mogelen lan guztiak batera baino gehiagok «irakurriko» dutelako. Eta batez ere, Jainko elektronikoaen esana ez delako zalantzan jartzen.

KOMUNIKAZIO-AHALMENAREN MURRIZGARRIAK ETA INDARGARRIAK

Petroniok, zirikatzaile zoli eta eztenkari zorrotzak, honela egiten zion iseka Neron ustelari:

Oh, Zesar, zerutiar eroa; galdukeriaren mentu liluragarria, lizunkeriaren hats gordina, likiskeriaren anker gorria: egik lapurretan, baina ez abestu; izorratu inguruko denak, baina ez kantatu bertsorik; erre bazter guztiak, baina, ez jendaurrean mintzatu; hil nazak, baina ez maitatu.

Nahikoa ostikopean hartuta, edota okerragoa dena, ia inork aintzat hartzen ez duen alorra dugu «esatarien» mundua. Idatziak badu ospe eta aintzarik, baina hitzari, esanari, ez diogu jaramonik egiten, errana haizeak daramala-eta edo.

Nik hitza errebindikatu nahi dut, ziur dakit hortxe dagoe-la-eta komunikazio-ahalmenaren giltza: hitza eder egitean, mezua saltzen jakitean. Hori guztioi landu beharra daukagu, eta horretarako oinarri sendoak eta iraunkorrak jarri.

Guk, gure lanbidean irudia hor daukagu; ezin dugu ederra gotu hitzaren bitartez izan ezik. Gaia, argumentua... hor ditugu. Hortik aurrera gure egitekoa, irudiari arnasa bizigarria ezartzea da, gaia ulergarri, argumentua berezko, diskurtoa gozo eta berriketa geure egin dakigun.

Komunikazio-gaitasuna eraginkor egiteko hiru zutabe jarriko nituzke, bata bestearen osagarri: egokipen bikaina, ahots-jartze egokia eta nahasketa orekatua.

EGOKIPENA

Nahikoa bateratsu eta nahastean ikusten dira itzulpena eta egokipena, baina batak eta besteak ez dute elkarrekin zeri-kusi handirik.

Itzulpena liburuetarako da eta egokipena erranbiderako. Gurea, jatorrizko hizkuntzan zer esaten den jakin ostean *media traslator* erako lana egitea da. Han dioena euskarara ekartzea, hango *tempus*-ak zaindurik, hitzak eta esaldiak irudibidearen kolpeetara egokituz eta sinkronia zainduz. Muga oso estuak ezartzen zaizkigu, beraz, egokipen-lanean; eta era berean, esaldi zuzenak izateaz gain, «esangarriak» izan behar dute.

Zuzentasun gramatikalak, besterik gabe, ez du esan nahi, esaldi edo parrafo hori esangarria denik.

Hau ez da literatura, esataritza baino. Hau ez da estilistika literarioa, erranbidearen beraren estilistika baino; eta erranbideko arauak eta literaturakoak beti ez datoz bat. Erranbidean, euskara irudi-sortzailea egin behar da.

Horrela, aukerako hitzak irudikatuko digu izendatu nahi duguna. Hitzen arteko joko-dantzak oihartzunduko du esanahiaren egituraketa. Eta azkenik, esakera bizigarriek emango digute munduko dinamikaren berri, Antonio Zabalak esaten dakienez.

Bide horretatik geure mundu-ikuskerara sortuko dugu. Hizkuntza bakoitzak berea dauka, eta euskarak geurea.

Esan beharra dago, gaizki idatzitakoa ez dagoela inola ere ondo esaterik, eta ulergaitz ezezik, entzuterakoan mingarri ere egingo zaigula, eta beraz, ez du komunikazio-ahalmen izpirik izango.

Baina, zuzen idatzita dagoela jota ere, gerta liteke esan-gaitza izatea eta orduan, entzulegoa erakarri eta liluratu beharrean, uxatu egingo dugu.

Egokipen-lanak baldintzatzen du neurri handi batean, filmearen ikusgarritasuna. Hori dela eta, hiruzpalau zertzelada ikus-entzunezko itzulpen-egokipen lanerako:

- Lan-esparru berezi legez hartua izatea, oinarrian jakintza--mota desberdinak biltzen dituelarik: itzulpen-teoria, filmearen semiotika, hizkuntz maila desberdinen ezagutza, bikoizketa-tekniken jabetza eta abar.

- Egokitzailleak intuizioari eta bihozkadari jaramon handiagoa egin behar dio hiztegiari eta gramatikari baino. Hau da, zuzentzat sentitzen dituen esamoldeak aukeratuko ditu, gero esatariak entzulearekin izango duen «elkarrizketa» korapilotsuko bidean honi irudi positibo eta koloretsuak sortzeko.

- Egokipen-lanaren azken xedea, ez da jatorrizko esamoldeak euskarazkoekin ordezte besterik gabe. Interpretaziozko balio-kidetza izan behar du. Eta honetan ez dago neutraltasunez jokatzetik: norbere emozioak, sentikerak, jarrerak nahiz motibazioak hor ezarri behar dira. Horrela jokatzeari ez da zilegi bakarrik, ezinbesteko baino.

- Bikoizketan, kodigo estandarrek eskura jartzen dizkigun baino indize estilistiko handiagoko esamoldeak erabili behar dira; bestela, filmea zuri-beltzean ikusiko dugu, eta gaur koloreak dira nagusi.

- Ez dago esan beharrik, egokitzailleak euskararen eta Euskal Herriaren ezagutza sakona izan behar duela, bestela oihartzun guztiak galduko ditu, eta eraginik gabeko komunikazio antzua besterik ez du lortuko, inongo ñabardurarik gabea.

AHOTS-JARTZEA

Ondo esandako hitzak iraultza bat egiteko adinako indarra dauka. Baina hitzak irudiarekin bat behar du. Alferrekoa da ondo egokitutako testua, bizia eta irudi-sortzailea, neurrian neurrikoa, jagia eta erranbidera ekarria... gero, kaxkar esanda badago, eta ondorioz, entzulearen belarrietara oztopoz beterik iristen bada.

Ahotsaren modulazio ugariak ondo erabilirik, esatariaren irudimenaren hegoetan dago erranbidearen eraginkortasuna. Hori ere sormen-lana gehiago da araubide bati jarraitzea baino.

Erranbideak, ahotsa jartzerakoan irudi-sortzaile izan behar du; eta esatariak aurrean duen testua nola erranbidetu asmatu behar du horretarako. Badirudi oharbide honek ez duela aparteko garrantzirik, baina horrexek egiten du lana eder, entzungarri, berezko eta erakargarri.

Fikzioan pertsonaia bakoitzak bere ñabardurak ditu, era bateko edo besteko nortasuna erakusten du, nolabaiteko jite berezia, eta hori guztioi aukerako ahotsaren bidez bete behar da, irudian ari denarekin bat eginez; bestela, irudibidea batetik eta erranbidea bestetik joango dira batasuna apurtuz. Ez da sinisgarri egingo.

Honetan, edonork edozein egiterik ez dago; eta gurean hone-lako narraxkeria askotxo egiten da, inoiz utzikeriagatik, inoiz ahots-faltagatik, inoiz errentagarritasunamizenean, inoiz kalitateak eta antzeko zerak oso bigarren mailakotzat hartzen direlako. Nire iritziz, bikoizketa horren baino lanbide serioagoa da. Egia da, bai, euskaraz ez daukagula, oro har oraindik, fikziozko gaiak ikus-entzuteko ohiturarik, baina umeteriaren begi-belarrietara heltzeko gai izan garen moduan, ez dut ezinezko ikusten gazte eta helduenetara ere iriste, baldintza onetan eta gai egokiekin jokatzeko badugu. Eta euskaraz ikus-entzuteko ohitura sortzeko gai ez bagara, errua ez da euskararena, geurea baino; ez dugulako jakin gai egokiak aukeratzen; ez dugulako jakin gaia entzungarri egiten; ez dugulako jakin produktua saltzen... edota, oinarrietan huts egin dugulako. Denerik dago zer-bait!

NAHASKETA

Hau lan tekniko-artistikoa da, batez ere; eta helburua «armonia» lortzea da. Irudibidearen osagarri den audioan musika, zarata-hotsak, berriketak, zurrumurrak, lehen planuko elkarritzaketak, giroak... hau da, jantzi oso bat daukagu, eta bikoizketa lana ez dugu ondo biribilduko, hots bakoitzari unean-unean dagokion oihartzuna ematen ez badiogu, lana bere osotasunean entzungarri izan dadin.

IÑAKI ZUBIZARRETA

GAI-DESOREKA ETB 1-EAN

Zenbat amets, nolako urduritasuna oraintsu hamabost urte euskal kulturaren mundutxoan. Artean urratu gabeko bideari ekin behar eta ikastaro ugari zabaldu zen han eta hemen, pre-saka eta gogoz antolatuak, Telebistaren atarian baikeunden.

Inguruko telebisten antzera gai guztiei heldu nahi eta, jakina, bikoiztea ere zati garrantzitsua zen. Lanari gogoz ekin beharra zegoen eta halaxe hasi ginen uholdeka zetozen filme, marrazki bizi, dokumental eta telesailei euskarazko ordaina ematen bikoizte-etxeetan.

Halaxe joan ziren lehen hamar urteak, ehundaka lagun en ahaleginari esker, milaka telebista-gai euskaraz lantzen. Baina halako batean, ez dakit nik noren burutazioz, erabat hasi ziren aldatzen programazioa, eta ordura arte gordetako gai-oreka hausten.

Horren adibide argia duzue honako koadro hau, 1995eko urrian *Foco* aldizkariak argitaratua:

Genero bakoitzari 1994an eskainitako denbora-portzentaiak

	TVE1	La2	T5	A3	C+	CST	TV3	C33	ETB1	ETB2	TVG	TVM	C9	Batezb.
Zinea	19,4	25	27,8	30,3	56,7	24,1	18,8	6	5,2	32	19,6	30,5	32,6	26,7
Telesailak	23,9	8,9	20,5	24,8	5	11,6	19,1	5,5	7,8	13,2	12,8	14,8	9,4	14,3
Lehiaketak	5	4,1	9	3,2	0	4,4	2,7	0	3,4	3,4	2,3	3,3	2,6	3,5
Zezenak	1,7	0,2	1,2	1,7	1,1	1,8	0	0	0,1	0	0	1,5	2,3	1
Kirola	4,6	14	3,6	2,2	10,6	5,2	5,8	33,7	25,4	3,1	13,6	8,3	6,1	9,3
Musika	1,6	6,5	0,3	0,4	8,5	5,0	0,3	4,8	4,0	4,7	7	0,3	2,6	3,4
Erljioa	1,1	0,9	0	0	0	1,1	0	1,5	1,6	0,1	1,5	0	0	0,5
Dibulgazioa	6,5	17,8	9,1	2,5	7,1	13,3	8,1	31,7	11,3	24,6	7,5	10,8	9,8	11,2
Denetariakoak	11,2	1,9	3,9	8	0	6,9	9,7	1,2	3,9	1,4	5,7	1,8	6,4	4,9
Albistegiak	12,3	8,2	7,7	8	5,6	12,6	17,4	1,1	11,5	14,7	14	18,8	10,6	11
Haur/Gazte	9,7	11,9	13	12,5	3,3	12,7	15,5	8,6	23,8	0	15,5	9	15,4	11,5
Antzerkia	0,2	0,2	0,1	0,1	0	0	0,2	1,7	0	0	0,1	0	0	0,2
Besterik	2,7	0,5	3,8	6,2	2,1	1,3	2,5	4,1	2	2,8	0,4	0,9	2	2,5

Iturria: Sofres / Foco.

Oso nabaria da hor ETB 1ek hartu zuen bazterbidea beste telebisten ondoan, batez ere lau genero hauetan: zinea, tele-sailak, haur/gazteentzako saioak eta kirolak. Hamahiru kateek zineari eskainitako denboraren batezbestekoa % 26,7 den bitartean, ETB 1ekoa % 5,2 da. Telesailetan hamahiru kateen batezbestekoa % 14,3 da eta ETB 1ena % 7,8. Alderantziz gertatzen da beste bi generoetan. Haurrei eta gazteei eskainitako saioetan, hamahiru kateen batezbestekoa % 11,5 da, eta ETB 1ena % 23,8. ETB 1en kasuan haurrei eskainitakoa dela esan behar batik bat, gazteentzakoak urria baita. Baina gai honetaz geroxeago idatziko dugu. Kiroletan, berriz, hamahiru kateen batezbestekoa % 9,3 den bitartean, ETB 1ekoa % 25,4 da. Gai honetaz ere berehala esango dugu zerbait.

1994ko programazioari dagozkion datu horiekin alderatuta, ETB 1en bazterbidea edo gai-desoreka areagotu egin dela esango nuke nik hurrengo urteotan, inongo zalantzarik gabe.

Dena den, datu horiek horrela hotzean jasota, ez dio beharbada jende askori gauza handirik adieraziko eta, horregatik, al-daketak zer eragin izan duen bikoizte-etxeetan azalduta, argiago geratuko da arazoa. Ondorengo datuok bikoizte-etxe batekoak dira, baina beste biek ere (hiru bikoizte-etxe ari gara batik bat ETB 1entzat lanean, hasieran bi) antzeko kontuak izango dituztela uste dut nik, edo antzeko samarrak, nahiz eta kopuruetan hirugarren etxeoak (kronologiaz) apalagoak izan. Bestalde, ez ahaztu euskarazko bikoizteaz ari naizela hemen, artikulu osoan bezalaxe.

1983an, hasierako aldia zen artean, 300 bat ordu bikoiztu genuen. 1984tik 1988rako urteetan, biak barne, 500 ordu inguru bikoiztu genuen urteko. 1989an eta 1990ean beheralditxoia izan zen eta hasieran bezala 300 bat ordu bikoiztu genuen urteko. Hurrengo bi urteetan, 1991-1992, gora berriro: 400 ordu inguru urteko. Hurrengoan, 1993an, 350 bat ordu. Eta hurrengo urtetik hona dator beheraldi nabarmena: 250 ordu pasatxo urteko 1994an eta 1995ean. Iaz, 1996an, beherago oraindik: 211 ordu. Eta beldur gara ez ote den beherakoa oraindik gelditu.

Ordu soilak aipatzea ere hotzegi gerta litekeenez, adibidetxo batzuk bilduko ditugu hona, generoak kontuan hartuta. 1984an 74 filme edo pelikula bikoiztu genituen, 1985ean 73 eta orain hamar urte, 1987an alegia, 98 filme. Azken urteotako beherako bide nabarmena hasi aurretik, 1991an 63 eta hurrengoan 55. 1993an hasi zen beherako geldiezina: 26 filme bikoiztu genituen. Hurrengo urtean, 21. 1995ean 13 eta iaizko urtean, 8. Kontu bertsuak esan beharko genituzke telesaileri buruz, baina ez naiz luzatuko.

Honek guztiak eragin zuzena izan du noski profesionalengan. Adibidez, 1983an 45 itzultzaile eta egokitzailek egin zuten lan *gure etxean*, eta hurrenez hurrengo urteetako kopuruak hauexek izan ziren iaiz arte, hau ere barne: 74, 73, 57, 44, 46, 33, 32, 26, 27, 25, 22, 19 eta 20. Gauza bera esan behar bikoiztaileei buruz, oraindik ere kopuru handiagotan, jakina.

Honezkeropentsatua du agian norbaitek: bai, penagarria da lana murriztea, lanpostuak galtzea, baina hainbesterainoko garrantzia ote du gai-orekak telebistan?, edo hala izan behar ote du derrigorrez ETB lean?

TELEBISTA OROKORRAREN BEHARRA

Ez dut nekerik hartuko aurreneko galderari erantzuten. Telebista guztiek hala jokutzen dutenez, ez naiz ni katuari bost hanka bilatzen hasiko. Baina bigarrenari dagokionez, eta norbait bostgarren hanka horren bila ibili delakoan eta dabilelakoan, gogoeta luzexeagoa egin nahi nuke erantzuteko. Lehenik eta behin garbi adierazi nahi nuke ETB 1ek ezinbesteko duela gai-oreka hori, eta gainera beste telebistek baino premiatsua-go, bera baita *Euskal Telebista* bakarra. Gerora begira ere, telebista digitala dela eta, zeinek beteko du gai orokorrak lantzeko eginkizuna, ETB 1ek ez bada?

Telebista orokorreko programazioak orekatua izan behar du nahitaez, gizarte osoaren arreta bildu behar baitu, eta hau, berriro diot, are nabarmenago da gure egoeran, telebista bakarra baitugu euskaraz.

Arestian bi gai utzi ditut gero azaltzekotan: bata, haur eta gazteentzako saioak, eta bestea, kirolak. Hain zuzen ere bi genero hauetan ETB lek alderantziz jokatzen zuela genioen, beste telebistekin konparatuta; tarte handiagoa eskaintzen ziela alegia.

Haurren eta gazteen saioei dagokienez, gogoratu, Estatuko hamahiru telebista kateen batezbestekoa % 11,5 zela eta ETB lean % 23,8. Gure kasuan batez ere haurren saioek osatzen dute ehuneko hori, gazteentzako saioak urri samarrak baitira. Beharbada gure egoera ikusita asko egongo gara ados haurrei lehenatasuna ematearekin, baina kontuan izan behar dugu haur horiek hazi egiten direla, hamabost, hamasei eta urte gehiago betetzen dituztela. Zer dugu horientzat? Izan dira ETB lean gaztetxo eta gazteentzako telesail arrakastatsuak (*Lehenengo musuak*, *Parker Lewis...*) bakoitza bere mailan eta ordutegi egokian emanak. Zergatik ez dute jarraipenik? Gerora ere izan dira (*Bosteko familia...*) baina desorduetan emanak, ez dakit nik zergatik!

Garrantzi handia duela uste dut nik jarraipenaren gai honek, haur, gazte eta helduen katea ez eteteak alegia. Orain bi urte kontu hauek aipatu nituen *Egunkaria*-n eta oraindik ere balioa galdu ez dutelakoan, hona bilduko ditut:

Orain hilabete batzuk ETBko arduradun bati entzun nionez, fikziozko saioak, edozein delarik gaia, 13 urte artekoek ikusten omen dituzte gehien; 13tik 24 arteko ikusleen kopurua erdira baino gehiago jaisten omen da, eta areago oraindik 24tik gorakoena. Honela zioen, berriz, oraintsu egunkari honetan Beatriz Otaegi, Donostiako Udaleko Hezkuntza eta Euskara zinegotziak: «Parte Zaharrean adibidez 14 urte bitarteko haurren % 60k euskaraz hitz egiten dute, baina 15-24 urte bitarteko artean % 15ek soilik».

Norbaitentzat halabeharra izan liteke hori, elkarrekiko lotura gabeko bi gertaera. Ez naiz ni uste horretakoa. Gaur egun familian eta kalean hizkuntza zabal dadin, eragin izugarria du telebistak dudarik gabe. Asmatu beharra dago, beraz, ETB leko programazioan hemen ere hala izan dadin, ez haurrentzat bakarrik, baita gazte eta helduentzat ere.

Kirolak direla eta, gogoratu, Estatuko telebista-kateen batez bestekoa % 9,3 zela eta ETB 1ena % 25,4. Baliteke gainera gaur egun 1994ko alde hori handiagoa izatea, ETB 1ean kirolak egin duen gorakada nabarmena ikusita. Nire ustez ez da kirolen bidea egokiena eta emankorrena euskararentzat, kirolak eduki urria baitu eta berehalaxe agortzen baita bai hizkuntzaren aldetik begiratuta, bai kultur edukiaren aldetik. Zergatik ez dituzte kirolak ETB 2an ematen eta bi hizkuntzetan? Jorratutako arloa da hori irratietan. Hartara euskaraz ez dakitenek ere, edo ikasi nahi dutenek, entzungo lukete euskara pixka bat eta ez litzateke gertatuko oraindik oraino Nerea Azumendik *El Diario Vasco*-n saltzen zuena:

Aumenta también la audiencia de algunas cadenas de radio en castellano —por lo menos en los bares de mi barrio— al convertirse en sintonía de las imágenes que amablemente les cede ETB 1. Televisores mudos y aparatos de radio a tope para superar el inconveniente del euskara. (*DV 1997-02-9*)

Aho batez eta ozenki esan zutenez, ETB 2 ETB 1en osagarri eta lagungarri izateko sortu bazen, hortxe du aukera bikaina, hor eta ondoren aipatu nahi dudana puntuan.

Zer zentzu du ETB 2an zinea bultzatzeak? Hasieran jasotako koadroaren arabera, Estatuko hamahiru kateen batez bestekoa, zineari dagokionez, % 26,7 zen, ETB 2rena % 32,0 eta ETB 1ena, berriz, % 5,2. Gaur egun oraindik ere gutxiago, uste dut nik, ETB 1ean, gure etxeko datuek argi adierazten zutenez. Ez diot nik inongo zentzurik aurkitzen ETB 2an zinea bultzatzeari, gaztelaniaz ikusi nahi duenarentzat dagoen aukera zabala kontuan hartuta. Eta dudarik ez dago askoz aberatsago dela zinea kirolak baino euskararentzat bai hizkuntzaren aldetik begiratuta, bai kultur edukiaren aldetik.

Zineaz ari garela, nolatan egin litezke filme ospetsuenen estreinaldiak ETB 2an, garai bateko jokabidea bazter utzita?

Ez dut uste estreinaldiak ETB 1ean egiteko erabakia denbora pasa eta arinkeriak hartuko zutenik bere garaian, ongi pentasaturik eta arrazoiz baizik; horixe baita biderik egokiena euskara bultzatzeko.

Halaxe idatzi nuen aspaldi *Egunkaria* eta, damurik, gaur ere gauza bera errepikatu behar, ez baita aldaketarik izan Euskal Telebistaren jokabidean. Idazlan hartan aipatu nuen arriskua ere; «bestela etenaldia sortzeko arriskua baitago eta belau-naldi oso bat galtzekoa hemen aipatzen ari garen aldetik begiratuta», indarrean dagoela esango nuke nik, oso indarrean ere. Hain zuzen orain datorkigun aldaketa handiaren aurrean telebista guztiek aipatzen dute zinea genero nagusi bezala eta guk bazterrean geratzeko arrisku hori dugu, itsu ez dagoenak argi ikusi behar lukeenez.

Telesailak aipatu nahi nituzke orain labur. Honetan ere atzera egin dugu oraintsu bost urteko aldaketaren erruz. Eta jakina, filmeekin batera garrantzi handia dute edozein telebistaren programazioan, gurean izan ezik. Denon gustoko telesailak behar genituzke berriro eta ordu egokian emanak: umorekoak, polizienak, misteriokoak, gazteentzakoak, abenturazkoak... Garai batean telesail arrakastatsu ugari izan zen ETB lean ere.

Horrekin lotuta dokumentalak aipatuko ditut. Norbaitek berehala esango luke hemen aukera balu, horretan behintzat nahiko osatuak gabiltzala, dokumental ugari eskaintzen duela ETB lek. Baina nik hala ere garai bateko dokumentalak ditut gogoan: erreportaje gisakoak, beste herrien eta kulturen berri ematen zigutenak, gai zehatz batzuei buruzkoak... Nahiz eta animalienak ere oso interesgarriak diren, badirudi orain ez dagoela besterik.

Azkenik, ETB leko programazioari buruzko gogoetan behin eta berriro datozkidan uste edo ideia batzuk azalduko ditut hemen. Batzuek nire irudipen hutsak direla esango dute agian, baina nire ustez hala ez direlakoan hor doaz datozen bezala.

Beti uste izan dut bikoiztuak garrantzi handia izan behar lukeela ETB lean, euskarak Lizardiren Amets-Bideetan Barna aurrera egin dezan, mundu zabalera irekita, gure kultura aberasten. Ondo zioen Koldo Mitxelenak *Egan*-en «Barandiaran jautsua eta gure kultura»z ari zela:

Ez dugu inoiz gurerik ezagutuko besterenik ezagutzen ez badugu, hura den denean konprenitzeko besteak ulertzetik bakarrik izango baitugu laguntza.

Mundura leihoa zabaldu orde, ixten ari garen susmoa dut aspaldi honetan. Nago atzeraka goazela kulturaren eta hizkuntzaren ikuspegitik begiratuta. Nago ez ote goazen Lizardiren aurreko garaietara abiada bizioan haren «Oro-Mintzo» bazterturik:

Baiña nik, izkuntza larrekoa,
nai aunat ere norainaikoa:
yakite-egoek igoa;
soiña zaar, muin betirakoa.

Errazkeria, taberna-girko hizketa, lekuz kanpoko baserri-tar kutsu, «jatorakeria» eta «folklore» gehiegi dago aukeran, bai hizkeran, bai edukian, eta arrunkeria gainezka. Badirudi herri honetan ez dagoela unibertsitaterik, ez kultur kezka handirik. Ez da behintzat kexarik gehiegi azaltzen. Agian ez da ETB 1en beharrik nabari edo beharbada ez duela erremediorik pentsatu eta baztertu egingo zuen jendeak. Ez dakit.

Nik erremedio bakarra ikusten dut egoera honen aurrean. Oker egindako urratsak zuzendu eta berriz ere lehengo gairora itzuli. Gai guztiak landu behar ditu ETB 1ek, eta oreka gorde haien artean, euskararen onerako eta zabalkunderako.